

ЗАБОРОНА НАСИЛЬСТВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ЗАСАДА РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

PROHIBITION OF VIOLENCE AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF THE REGULATION OF FAMILY RELATIONS

Менджул М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті проаналізовано механізм гарантування дотримання принципу заборони насильства в сім'ї та протидії останньому в законодавстві України й окремих держав Європейського Союзу. Установлено співвідношення понять «домашнє насильство», «насильство в сім'ї», «насильство щодо жінок» і «гендерне насильство». Запропоновано пропозиції щодо внесення змін до законодавства України.

Ключові слова: насильство, сім'я, дитина, подружжя, сімейні відносини, закон.

В статье проанализирован механизм обеспечения соблюдения принципа запрета насилия в семье и противодействия последнему в законодательстве Украины и отдельных государств Европейского Союза. Установлено соотношение понятий «домашнее насилие», «насилие в семье», «насилие относительно женщин» и «гендерное насилие». Предложено внесение изменений в законодательство Украины.

Ключевые слова: насилие, семья, ребенок, супруги, семейные отношения, закон.

The article analyzes the mechanism of guaranteeing the principle of prohibition and counteraction of domestic violence in the legislation of Ukraine and certain states of the European Union. The relationship between such terms as "domestic violence", "violence in family", "violence against women" and "gender-based violence" is established. Proposals for making changes to the legislation of Ukraine are proposed.

Key words: violence, family, child, marriage, family relations, law.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що домашнє насильство є поширеним явищем як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), його масштабність важко визначити, оскільки факти насильства в сім'ї часто приховуються. Жертви домашнього насильства живуть у постійному страху в очікуванні нового нападу, зазвичай мають глибокі психологічні травми. Екс-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи Жан-Клод Мінйон зауважив, що кожна п'ята жінка в Європі є жертвою насильства [1, с. 6]. В Україні поліція фіксує всередньому 348 фактів домашнього насильства на день, і в 70–80% випадків його жертвами є жінки [2]. У зв'язку із цим важливим є дослідження такого принципу правового регулювання сімейних відносин, як заборона насильства в сім'ї.

Стан дослідження теми. В Україні досліджували поняття та загальні засади протидії насильству в сім'ї (О. Стрельченко, Л. Шевченко) [3], проблеми адміністративно-правового механізму протидії насильству в сім'ї (Г. Горбова, В. Галуцько) [4], кримінальної відповідальності та кримінологічного аналізу законодавства в цій сфері (А. Андрушко [5], В. Пивоваров [6]) тощо.

Мета статті полягає в дослідженні значення принципу заборони насильства в сім'ї та протидії такому насильству в регулюванні сімейних відносин.

Виклад основного матеріалу. Визначальною засадою регулювання сімейних відносин в Україні, ЄС та більшості закордонних держав є заборона насильства в сім'ї.

У законодавстві та літературі вживаються різні терміни, зокрема «сімейне насильство», «домашнє насильство». Сімейним насильством досить часто називають різні насильницькі дії однієї особи стосовно іншої, які пов'язані між собою кровним спорідненням, шлюбом або фактичним співжиттям. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який набув чинності 7 січня 2018 р. та замінив Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», у ст. 1 визначив домашнє насильство як діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими осо-

бами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

О. Стрельченко, Л. Шевченко обґрунтовують тезу, що термін «домашнє насильство» ширше, ніж «поняття насильство в сім'ї», оскільки його зміст охоплює більшу кількість суб'єктів та об'єктів насильства. Автори зазначають, що домашнє насильство може бути скоєне не тільки в сім'ї і не лише членом сім'ї, а також іншими родичами чи особами, які пов'язані спільним побутом і спільно проживають [3, с. 14]. Ми погоджуємося з даною позицією, оскільки, згідно зі ст. 2 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки, тобто не обов'язково родичі, водночас колишнє подружжя, яке не проживає спільно, отже, не буде сім'єю, може бути кривдником і постраждалою особою від домашнього насильства згідно із цим Законом.

Відповідно до Декларації Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про викоринювання насилля щодо жінок від 20 грудня 1993 р., термін «насильство стосовно жінок» означає будь-який акт насильства, скоєний на підставі статевий ознаки, який завдає або може завдати фізичної, статевої чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також загрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі в суспільному чи особистому житті.

Міжамериканська конвенція про попередження, покарання та ліквідацію насильства щодо жінок у ст. 1 визначає насильство над жінками як будь-яку засновану на гендері дію чи поведінку, що призводить до смерті, фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди чи страждань жінок як у публічній, так і в приватній сферах [7]. Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про правах жінок в Африці, ухвалений у Мапуту (Мозамбик) 11 липня 2003 р., містить досить широке тлумачення поняття насильства проти жінок, так, ст. 1 встановлює, що «насильство проти жінок» означає всі дії, учинені проти жінок, які спричиняють або можуть спричинити фізичну, сексуальну,

психологічну й економічну шкоду, зокрема загроза вчинення таких дій; чи самочинне обмеження або позбавлення фундаментальних свобод в приватному чи суспільному житті в мирний час і під час збройних конфліктів або війни [8]. Комітет із прав дитини в Зауваженні загального порядку № 13 (General Comment) 2011 р. зазначив, що під «наси́льством» у контексті ст. 19 Конвенції ООН про права дитини розуміються всі форми «фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, сексуальні зловживання також» [9, с. 24].

Науковцями обґрунтовано думку, що насильство в сім'ї може мати форму як активних дій (завдання поби́в, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоби запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває в небезпечному для життя стані) [10, с. 13]. Ми погоджуємося із цією позицією, оскільки в контексті Конвенції ООН про права дитини бездіяльність батьків у формі відсутності належного піклування за дитиною визнається насильством щодо дитини.

Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок звернув увагу на зобов'язання держав запровадити законодавство, спрямоване на боротьбу з насильством щодо жінок. У справі «А. Т. проти Угорщини» Комітет визначив, що відсутність спеціального законодавства щодо боротьби з насильством і сексуальними домаганнями становить порушення прав людини й основних свобод, зокрема права на особисту безпеку [11].

Після Декларації ООН про викорінення насилля щодо жінок, 1995 р. ухвалені Пекінська декларація та Платформа дій, що визнали подолання насильства стосовно жінок стратегічним завданням, серед інших вимог щодо гендерної рівності. 2005 р. у межах Ради Європи ухвалено План дій, яким започатковано загальноєвропейську кампанію із протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству. Насильство стосовно жінок та дітей в умовах збройного конфлікту, зокрема всі форми сексуального насильства, засуджено Резолюцією 1888 (2009), ухваленою Радою Безпеки ООН 30 вересня 2009 р.

У державах ЄС на виконання зобов'язань за міжнародними угодами ухвалені спеціальні законодавчі акти, спрямовані на заборону сімейного насильства та протидію йому. Так, в Іспанії акти насильства в сім'ї (за умови повторюваності) є окремим видом злочину, 1995 р. Верховний Трибунал Іспанії вперше визнав злочинним зґвалтування дружини (чоловіка) іншим із подружжя. У Швеції, крім зґвалтування, 1998 р. визнали злочином посягання на жінок («злочин проти життя та свободи жінки або сексуальне зазіхання на жінку, з якою кривдник перебував або перебуває в інтимних стосунках»). В англійському праві насильство в сім'ї розглядається як правопорушення, а зґвалтування дружини (чоловіка) іншим із подружжя визнано окремим видом злочину на початку 1990-х рр. У Португалії ще 1991 р. ухвалено закон про захист жертв насильства в сім'ї. Кримінальний кодекс Португалії кваліфікує насильство в сім'ї та насильство проти неповнолітніх як злочин [12, с. 34–37].

Комітет міністрів Ради Європи в м. Стамбул 11 травня 2011 р. ухвалив Конвенцію про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Стамбульська конвенція є важливим міжнародним договором, що забезпечує комплекс заходів із запобігання та протидії насильству над жінками та домашньому насильству. Вона визнає насильство стосовно жінок водночас і порушенням прав людини, і видом дискримінації. Стамбульська конвенція має на меті захист жінок від усіх форм насильства та його недопущення, сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення справжньої рівності між жінками та чоловіками,

зокрема шляхом надання жінкам самостійності, а також розроблення заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги.

Сьогодні Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами ухвалили 45 держав, а ратифікували 33. Україна ухвалила Стамбульську конвенцію ще 7 листопада 2011 р., проте досі не ратифікувала. Президент під час участі в 2-му Українському жіночому конгресі наголосив на тому, що не можна залишати поза увагою болочу проблему домашнього насильства, закликав Верховну Раду ратифікувати Конвенцію [13]. На таку позицію негативно відреагували релігійні організації, 10 грудня 2018 р. надіслали до парламенту звернення про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської конвенції [14]. На нашу думку, Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами необхідно якомога швидше ратифікувати.

Для впровадження міжнародних стандартів протидії насильству в сім'ї в Україні, крім ухвалення 7 грудня 2017 р. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р. № 634-р затверджено «Національний план дій із виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р.», в якому передбачено низку заходів у сфері попередження насильства в сім'ї, зокрема сексуального насильства щодо жінок.

Важливим для гарантування дієвості механізму протидії насильства в сім'ї стало закріплення в ст. 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, а саме: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборону на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборону в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Терміновий заборонний припис вносить строком до 10 діб.

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; обмеження спілкування з постраждалою дитиною; заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; заборона частого відвідування постраждалою особою; заборона об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи, якщо вона за власним бажанням перебуває в місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

На протидію насильству в сім'ї спрямовані низка змін, внесених до Кримінального кодексу України, що набувають чинності 11 січня 2019 р. [15]. Зокрема, цим законом змінено поняття сексуального насильства (у ст. 153 «наси́льницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» замінюється «сексуальним насильством»), викладено в новій

редакції п. 10 ч. 2 ст. 115, абз. 1 ст. 116, абз. 1 ч. 1 ст. 121, абз. 1 ст. 123, ст. ст. 134, 152, 153, абз. 1 ч. 1 ст. 154, доповнено перелік обставин, які обтяжують покарання, такими обставинами, як «учинення злочину на ґрунті статевої приналежності», «учинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». Крім того, Кримінальний кодекс України доповнено ст. 126–1, яка встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство, ст. 151–2 (примушування до шлюбу) та ст. 390–1 (невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників).

У державах ЄС також є як адміністративна, так і кримінальна відповідальність за домашнє насильство, за фізичне, сексуальне, психологічне, емоційне й економічне насильство. У Швеції криміналізовані всі форми домашнього насильства, це перша країна, яка ще 1979 р. заборонила фізичне покарання дітей. Досить суворі покарання передбачені за насильство в сім'ї і в Норвегії та Фінляндії. У Німеччині заборона фізичного покарання дітей запроваджена 2000 р. шляхом відповідних змін у цивільному законодавстві. У Франції 2010 р. внесено зміни в законодавство щодо запровадження заходів захисту жертв насильства, а також визнано, що злочином може бути і психологічне насильство. 3 грудня 2016 р. у Франції заборонено будь-яке насильство щодо дітей [16].

Для забезпечення ефективності заходів із протидії насильству в сім'ї важливим, на наш погляд, є також доповнення Загальної частини Кримінального кодексу р. XIII–1, що містить ст. 91–1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство».

Висновки. Отже, принцип заборони насильства в сім'ї та протидії цьому явищу є одним із визначальних в сімейному праві, для гарантування якого в Україні ухвалено спеціальний закон та внесено зміни до низки нормативно-правових актів. З огляду на підходи в літературі, визначення в міжнародних актах та законодавстві України, можна стверджувати, що поняття «домашнє насильство» ширше і охоплює поняття «насильство в сім'ї». Водночас «насильство щодо жінок» і «гендерне насильство» – не тотожні поняття, оскільки останній термін має на увазі насильство за статевою ознакою, що може вчинятися і щодо жінок, і щодо чоловіків. Крім того, як насильство щодо жінок, так і гендерне насильство може бути, а може і не бути сімейним насильством.

З метою гарантування ефективності механізму протидії насильства в сім'ї максимальний строк дії обмежувального припису варто збільшити на строк до дванадцяти місяців, внівши відповідні зміни до ч. 4 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ч. 2 ст. 350–6 Цивільного процесуального кодексу.

Крім того, перелік обмежувальних заходів, передбачених у ст. 91–1 Кримінального кодексу України, варто доповнити новим пунктом «Примусове виселення з місця спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства». Строк застосування обмежувальних заходів недостатній, більш доречним є виклад ч. 3 ст. 91–1 Кримінального кодексу України в такій редакції: «Заходи, передбачені ч. 1 цієї статті, можуть застосовуватися на строк від 1 до 12 місяців і, за потреби, можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 24 місяці».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). *Довідник для членів парламенту*. 104 с. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення: 24.12.2018).
2. Щороку в Україні від домашнього насильства гинуть 600 жінок. URL: <https://www.unian.ua/society/2233774-schoroku-v-ukrajini-vid-domashnogo-nasilstva-ginut-600-jinok-infografika.html> (дата звернення: 24.12.2018).
3. Стрельченко О., Шевченко Л. Співвідношення понять «домашнє насильство» та «насильство в сім'ї»: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2008. Вип. 48. Т. 2. С. 11–14.
4. Горбова Г., Галушко В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: монографія. Київ: Інститут публічного права, 2016. 226 с.
5. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2018. Decembrie. С. 170–173.
6. Пивоваров В., Ілліна А. Кримінологічний аналіз законодавства про запобігання і протидію домашньому насильству. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 280–284.
7. Inter-American convention on the prevention, punishment and eradication of violence against women. URL: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-61.html> (last accessed: 26.12.2018).
8. Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf (last accessed: 26.12.2018).
9. Шевченко-Бітенська О. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.
10. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укладачі: А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта та ін. Київ, 2012. 246 с.
11. A. T. v. Hungary, communication № 2/2003, views adopted 26 January 2005. URL: http://www2.ohchr.org/english/law/docs/Case2_2003.pdf (last accessed: 26.12.2018).
12. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / заг. ред. О. Кочемірська. Київ, 2010. 372 с.
13. Президент закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи щодо запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zaklikav-parlament-ratifikuвати-konvenciyu-radi-ye-51866> (дата звернення: 27.12.2018).
14. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до Парламенту про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції. URL: <http://vrcio.org.ua/ua/statements/554-uccro-appeal-to-parliament-against-istanbul-convention> (дата звернення: 27.12.2018).
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 29.12.2018).
16. Будник О. Злочин і кара: чому в Європі сімейне насильство під табу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html> (дата звернення: 29.12.2018).